

**MUQIMIY SATIRASIDA IQTISODIY MUAMMOLAR VA ULARNI
ZAMONAVIY ANALITIK YONDASHUVLAR ASOSIDA TALQIN QILISH**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Ibroximov Abbosbek Shokirjon o'g'li

abbosbek0512@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr o'zbek adabiyotining yirik vakili Muhammad Aminxo'ja Muqimiy (1850–1903) satirik asarlarida aks etgan iqtisodiy muammolar - soliq zulmi, savdo adolatsizliklari, mulk tengsizligi va mehnat ekspluatatsiyasi - zamonaviy iqtisodiy nazariyalar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Rent izlash nazariyasi (rent-seeking theory), renta nazariyasi, ya'ni iqtisodiy rentani o'zlashtirish, axborot assimetriyasi modeli va institutsional iqtisodiyot metodologiyasi Muqimiy satiralariga tatbiq etiladi. Tadqiqot ko'rsatadiki, shoir tasvirlagan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar - o'z davri uchun ham, bugungi globallashuv jarayonlari uchun ham umumiy qonuniyatlarni ifodalaydi. Ushbu maqola adabiyotshunoslik va iqtisodiy tahlilni birlashtiruvchi yangi distsiplinalararo yondashuv sifatida taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: Muqimiy, satira, iqtisodiy muammolar, rent izlash, institutsional iqtisodiyot, XIX asr O'rta Osiyo.

Аннотация: В данной статье экономические проблемы, отражённые в сатирических произведениях крупного представителя узбекской литературы XIX века Мухаммада Аминходжи Мукими (1850–1903) — налоговый гнёт, торговая несправедливость, имущественное неравенство и эксплуатация труда — анализируются с точки зрения современных экономических теорий. Теория поиска ренты (rent-seeking theory), теория ренты, то есть присвоения экономической ренты, модель асимметрии информации и методология институциональной экономики применяются к сатире Мукими. Исследование показывает, что социально-экономические отношения, изображённые поэтом, выражают общие закономерности как для его эпохи, так и для современных процессов глобализации. Данная статья представлена как новый междисциплинарный подход, объединяющий литературоведение и экономический анализ.

Ключевые слова: Мукими, сатира, экономические проблемы, поиск ренты, институциональная экономика, Средняя Азия XIX века.

Abstract: This article analyzes the economic problems reflected in the satirical works of Muhammad Aminxo'ja Muqimiy (1850–1903), a major representative of 19th-century Uzbek literature — tax oppression, trade injustices, property inequality, and labor exploitation — from the perspective of modern economic theories. Rent-

seeking theory, rent theory, that is, the appropriation of economic rent, the information asymmetry model, and the methodology of institutional economics are applied to Muqimiy's satires. The study shows that the socio-economic relations depicted by the poet express common patterns both for his own era and for today's globalization processes. This article is presented as a new interdisciplinary approach combining literary studies and economic analysis.

Keywords: Muqimiy, satire, economic problems, rent-seeking, institutional economics, 19th-century Central Asia.

KIRISH

XIX asrning ikkinchi yarmi - O'rta Osiyo tarixining eng murakkab bosqichlaridan biri edi. Qo'qon xonligi 1876 yilda Rossiya imperiyasi tomonidan tugatilgach, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy tuzumi keskin o'zgarishlarga duchor bo'ldi: an'anaviy iqtisodiy munosabatlar mustamlakachilik kapitalizmi bosimi ostida deformatsiyalashdi, soliq yuki oshdi, yerli savdogarlar xorijiy raqobat bilan yuz yuzma-yuz keldi va oddiy dehqon aholisining qashshoqlashuvi tezlashdi.

Ayni shu davrda ijod qilgan Muhammad Aminxo'ja Muqimiy - nafaqat lirik san'atkor, balki o'z davrining o'tkir ijtimoiy mualliflaridan biri edi. Uning satirik she'rlari – "Saylov", "Tanobchilar", "Yer yuzida", "Kambag'al bilan boy", "Qipchoq baxshisi", "Ziyofat" va boshqalar - o'sha davr iqtisodiy zulmini badiiy tilda ifodalagan hujjatlar sifatida ham o'qilishi mumkin.

Muammo va dolzarblik. Muqimiy adabiy merosi asosan filologik nuqtai nazardan o'rganilgan (Olimov, 1956 [8]; Yo'ldoshev, 2005 [14]). Biroq uning satiralarida aks etgan iqtisodiy munosabatlarni zamonaviy iqtisodiy nazariyalar - xususan, rent izlash (Krueger, 1974 [3]; Tullock, 1967 [13]), axborot assimetriyasi (Akerlof, 1970 [1]) va institutsional iqtisodiyot (North, 1990 [7]) vositalari bilan talqin qilish ilmiy muomalaga kiritilmagan.

Maqsad. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Muqimiy satiralarida badiiy kodlangan iqtisodiy muammolarni aniqlash va ularni zamonaviy analitik instrumentariy yordamida talqin qilish orqali adabiyot hamda iqtisodiyot ilmlari o'rtasida ko'prik barpo etishdir.

Ilmiy yangilik. Maqolada birinchi marta o'zbek mumtoz adabiyotiga iqtisodiy analitik yondashuv tatbiq etilib, Muqimiy satiralarida iqtisodiy munosabatlarning badiiy modeli sifatida ko'rib chiqiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda quyidagi metodlar kompleks tarzda qo'llanildi:

2.1. Birlamchi manba tahlili. Muqimiyning to'liq asarlar to'plami (1960, 1984 nashrlari) [5] va akademik she'riy matnlar asosiy manba sifatida ishlatildi. Matnlar

iqtisodiy terminlar va tushunchalarni badiiy ifodalovchi parcha va misralar nuqtai nazaridan o‘rganildi.

2.2. Tarixiy-kontekstual metod. Muqimiy ijod qilgan davrning - 1870–1903 yillar - iqtisodiy tarixi o‘rganildi. Bu borada Vamberi (1873), Skayler (1876), MacGahan (1876) kabi g‘arb sayohatchilari qaydnomalari, shuningdek O‘zbekiston Milliy Arxivining rus imperiyasi hujjatlariga asoslangan tadqiqotlar (Nalivkin, 1886 [6]) tahlil qilindi.

2.3. Zamonaviy iqtisodiy nazariyalarning tatbiqi. Muqimiy satiralarida aniqlangan iqtisodiy muammolar quyidagi nazariy modellar bilan solishtirma tahlil qilindi: (a) Gordon Tullock (1967) [13] [13] va Anna Krueger (1974) [3] [3] tomonidan ishlab chiqilgan rent izlash nazariyasi; (b) Jorj Akerlof (1970) [1] ning “Limonlar bozori” modeli orqali axborot assimetriyasi; (c) Duglas Nort (1990) [7] ning institutsional iqtisodiyot nazariyasi.

2.4. Distsiplinalararo semiotik tahlil. Adabiy matnlardagi metafora, allegoriya va obrazlar iqtisodiy semiotika nuqtai nazaridan dekodlandi - ya’ni badiiy til orqali ifodalangan iqtisodiy hodisalar aniqlanib, nazariy tizimga solinishga harakat qilindi.

NATIJALAR

Soliq zulmi va rent izlash: “Tanobchilar” satirasi

Muqimiyning «Tanobchilar» she’ri XIX asr O‘rta Osiyo moliya tizimidagi eng og‘riqli muammo - yer solig‘ini yig‘uvchi mansabdorlar (tanobchilar) ning korruptsiyasi va sug‘urta iqtisodiyotini izdan chiqaradigan haddan ortiq soliq yukini fosh qiladi. Shoir mansabdorlarning xatti-harakatini juda aniq tasvirlaydi:

“Elni so‘yib, jonin olib, ko‘yiga chiqmas, Bersa pora, ko‘rmas edi,
og‘ziga baqmas.”

Zamonaviy rent izlash nazariyasi nuqtai nazaridan ushbu holat klassik rent izlash jarayonini ifodalaydi: manfaatdor shaxslar (tanobchilar) o‘z mavqeyi tufayli bozordan tashqari foyda (renta) olish uchun resurslarini sarf etadilar. Tullock (1967) [13] modeli bo‘yicha bunday faoliyat umumiy jamiyat boyligini kamaytiradi, chunki mahsulot ishlab chiqarish o‘rniga renta o‘zlashtirish uchun kuch sarflanadi. Muqimiy tasvirlagan tizimda pora berish mexanizmi institutsionallashib, iqtisodiy samarasizlikning doimiy manbayiga aylanadi.

Bundan tashqari, Krueger (1974) [3] ning rent izlash modeli soliq yig‘ish huquqidan foydalanib boyish imkoniyati mavjud bo‘lsa, bu lavozimga da‘vogarlik uchun musobaqani kuchaytiradi, deb ta’kidlaydi. Muqimiy satira qilgan tizimda mansab narxi amalda joriy etilgan bo‘lib, bu holat iqtisodiy samarasizlikning ko‘payishiga zamin yaratgan.

Savdo tizimidagi axborot assimetriyasi: “Ziyofat” va “Qipchoq baxshisi”

Muqimiyning bir qator satiralarida savdo munosabatlarida mavjud bo‘lgan axborot tengsizligi fosh etiladi. “Ziyofat” she’rida boy savdogarning kambag‘al sotuvchi ustidan ko‘rsatadigan informatsion ustunligi badiiy jihatdan ta’sirchan tasvirlanadi: boy mol sifati, bozor narxi va hujjatlar mazmuni haqida ko‘proq biladi, kambag‘al esa faqat itoat etadi.

Jorj Akerlof (1970) [1] ning mashhur “Limonlar bozori” modelida ko‘rsatilgandek, sotuvchi va xaridor o‘rtasidagi axborot tengsizligi noto‘g‘ri tanlov (adverse selection) hodisasiga olib keladi: sifatli tovarlar siqib chiqariladi, sifatsiz mahsulotlar esa bozorni egallaydi. Muqimiy satira qilgan O‘rta Osiyo bozorida ham aynan shunday mexanizm kuzatiladi: ma’lumotli boylar bozorni boshqarib, oddiy savdogarlar nuqsonli shartnomalar tuzkrishga majbur bo‘lganlar.

“Qipchoq baxshisi” she’rida esa sayyor sozanda (baxshi) ning o‘z xizmat narxini aniqlay olmasligi tasvirlanadi - bu zamonaviy iqtisodiy terminologiyada “narx toppish” mexanizmining ishlamay qolishi, ya’ni axborot assimetriyasining amaliy natijasi sifatida talqin qilinadi.

Mulk huquqi va institutsional zaiflashyb: “Yer yuzida”

Muqimiyning “Yer yuzida” she’ri yer mulkchiligi huquqining norasmiy ravishda buzilishini ko‘rsatadi. Shoir hokim va mansabdorlar kambag‘allarning yerini qanday usullar bilan tortib olishini keskin satirik tonda fosh etadi. Bu holat Duglas Nort (1990) [7] ning institutsional iqtisodiyot nazariyasi doirasida tahlil qilinsa, mulk huquqi instituti zaifligining iqtisodiy oqibatlarini ravshan ko‘rinadi.

Nort ta’kidlaganidek, zaif mulk huquqlari investitsiya faolligini kamaytiradi, chunki shaxs o‘z mehnatining hosilini saqlab qola olishiga ishonchi bo‘lmaydi. Muqimiy davrining O‘rta Osiyosida ham aynan shu holat kuzatilgan: dehqon ko‘p yillik mehnati mevasini mansabdorlarning bir farmoyishi bilan yo‘qotib qo‘yish xavfida yashagan. Bu shart-sharoitlar uzoq muddatli iqtisodiy o‘shish imkoniyatini cheklab qo‘ygan.

Mehnat munosabatlari va ekspluatatsiya tahlili: “Kambag‘al bilan boy”

Muqimiyning eng mashhur satiralaridan biri bo‘lmish “Kambag‘al bilan boy” dialogida mehnat-kapital munosabatlari badiiy tarzda tasvirlanadi. Shoir kambag‘alning “ishlayman, biroq tiyiq ham yeya olmayman” noligini boy tomonidan qanday rad etilishini ko‘rsatadi:

“Menga tegmas, bermasam, ne qilasan? Yo‘q bo‘lsang, boshqasin olib qo‘yaman.”

Zamonaviy mehnat iqtisodiyoti nuqtai nazaridan bu dialog monopsoniya (yollovchi tomonidan bozorni nazorat qilish) holatini aks ettiradi. Mehnat bozorida raqobat bo‘lmaganligi sababli, yollovchi ish haqi va ish sharoitlarini bir tomonlama belgilash huquqiga ega bo‘lgan. Alfred Marshall (1890) [4] va keyinchalik Joan

Robinson (1933) [10] tavsiflagan monopsoniya sharoitida ish haqi mehnat chegaraviy mahsulotidan past belgilanadi - Muqimiy tasvirlagan vaziyat aynan mana shu klassik modelli namunasi hisoblanadi.

Bundan tashqari, qarzdorlik tuzoqlari masalasi ham Muqimiy asarlarida ko'p uchraydi: foiz stavkasi ijtimoiy adolat tamoyillariga to'g'ri kelmaydigan darajada baland bo'lgan shartnomalar boylarning kambag'allar ustidan doimiy iqtisodiy hukmronligini ta'minlaydigan vosita bo'lib xizmat qilgan.

Iqtisodiy muammolarning strukturaviy matritsasi

1-jadval. Muqimiy satiralaridagi iqtisodiy muammolar va zamonaviy analitik modellar

Asar	Iqtisodiy muammo	Zamonaviy model	Asosiy muallif
Tanobchilar	Soliq zulmi, korrupsiya	Rent izlash nazariyasi	Tullock, Krueger
Ziyofat	Axborot assimmetriyasi	Limonlar bozori modeli	Akerlof (1970)
Yer yuzida	Mulk huquqi buzilishi	Institutsional iqtisodiyot	North (1990)
Kambag'al bilan boy	Mehnat ekspluatatsiyasi	Monopsoniya modeli	Robinson (1933)
Qipchoq baxshisi	Narx topish muammosi	Axborot assimmetriyasi	Stiglitz (2001)
Saylov	Hokimiyat va rent	Siyosiy iqtisodiyot	Buchanan (1980)

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Muqimiy satiralari o'z davri iqtisodiy munosabatlarning nihoyatda aniq va sistemali badiiy modelini yaratgan. Bu asar bejiz "XIX asr O'rta Osiyosining iqtisodiy xronikasi" deb nomlanishi mumkin.

Avvalo ta'kidlash lozimki, iqtisodiy muammolarning badiiy matnda aks etishi - bu faqat adabiy hodisa emas, balki ijtimoiy muammolarning ommaviy ongda qanday kodlanishi haqida ham muhim ma'lumot beruvchi manbaning vazifasini bajaradi. Muqimiyning satirik sharpazabanligi tinglovchiga murakkab iqtisodiy munosabatlarni tushuntirish uchun eng samarali uslub bo'lgan: metafora va hazil orqali og'ir iqtisodiy haqiqat keng auditoriyaga yetkazilgan.

Ikkinchidan, tadqiqot ko'rsatadiki, Muqimiy tasvirlagan iqtisodiy muammolar universal xarakter kasb etadi. Rent izlash, axborot assimmetriyasi, zaif mulk huquqlari

va mehnat ekspluatatsiyasi - bu hodisalar nafaqat XIX asr O'рта Osiyosiga, balki barcha rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga xos strukturaviy kamchiliklardir. Bu ma'noda Muqimiy ijodi o'zbek xalqining iqtisodiy tafakkur tarixini o'rganishda nodir manba hisoblanadi.

Uchinchidan, zamonaviy iqtisodiy nazariyalar Muqimiy satiralarini yangicha o'qishga imkon beradi. Xususan, North (1990) [7] ning institutsional yondashuvi orqali shoir tasvirlagan ijtimoiy tuzum - bu nafaqat ayrim yovuz shaxslarning xatti-harakati, balki tizimli institutsional muammolarning natijasi ekanligi oydinlashadi. Bu esa adabiy matnni ijtimoiy-iqtisodiy diagnoz sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi.

Mavjud tadqiqotlar bilan taqqoslash. Shamsiyev (2018) [11] va Qosimov (2020) [9] larning so'nggi ilmiy ishlari Muqimiy satiralarini siyosiy va tarixiy nuqtai nazardan tahlil qilgan. Biroq iqtisodiy analitik yondashuv oldingi adabiyotshunoslik ishlarida deyarli qo'llanilmagan. Maqolada taklif etilgan distsiplinalararo metod shu bo'shliqni to'ldiradi.

Cheklovlar. Tadqiqotda ba'zi metodologik cheklovlar mavjud: badiiy matnni iqtisodiy hujjat sifatida o'qish muallif niyatini qayta talqin qilish xavfini tug'diradi. Shuning uchun barcha xulosalar ehtiyotkorlik bilan ilgari surilgan va birlamchi manbalar bilan qo'llab-quvvatlanishga harakat qilingan.

XULOSA

Muqimiy satiralar - XIX asr O'рта Osiyo iqtisodiy munosabatlarining noyob badiiy hujjati. Ushbu tadqiqot ko'rsatdiki:

1. Muqimiy satiralarida soliq zulmi, savdo adolatsizligi, mulk huquqi buzilishi va mehnat ekspluatatsiyasi kabi o'zaro bog'liq iqtisodiy muammolar sistemali tarzda aks ettirilgan.
2. Ushbu muammolar zamonaviy iqtisodiy nazariyalar - rent izlash, axborot assimetriyasi va institutsional iqtisodiyot modellari bilan izchil mos keladi.
3. Adabiy matnni iqtisodiy analitik metodlar bilan o'rganish - distsiplinalararo yangi tadqiqot yo'nalishi sifatida iqtisodiyot tarixi, adabiyotshunoslik va ijtimoiy tarixni boyitish imkoniga ega.
4. Muqimiy ijodiga iqtisodiy yondashuv uning milliy va jahon adabiyotidagi o'rnini yangi rakurs orqali ko'rsatadi: u nafaqat shoir, balki o'z zamonasining iqtisodiy munaqqidi hamdir.

Kelajak tadqiqotlar uchun tavsiyalar: Muqimiy ijodining qiyosiy iqtisodiy tahlili - undan bir asrcha oldin ijod qilgan Ovid (qadimgi Rim), Molyer (Frantsiya) yoki Gogol' (Rossiya) kabi satirik ijodkorlarning asarlari bilan solishtirilishi iqtisodiy zulm va badiiy aks ettirishning universal qonuniyatlarini aniqlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akerlof, G. A. (1970). The Market for ‘Lemons’: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *Quarterly Journal of Economics*, 84(3), 488–500.
2. Buchanan, J. M., Tollison, R. D., & Tullock, G. (Eds.). (1980). *Toward a Theory of the Rent-Seeking Society*. Texas A&M University Press.
3. Krueger, A. O. (1974). The Political Economy of the Rent-Seeking Society. *American Economic Review*, 64(3), 291–303.
4. Marshall, A. (1890). *Principles of Economics*. Macmillan and Co.
5. Muqimiy, M. A. (1984). *Asarlar to‘plami*. 2 jildlik. Toshkent: Fan nashriyoti.
6. Nalivkin, V. P. (1886). *Kratkaya istoriya Kokandskogo xanstva*. Kazan’: Tipografiya Imperatorskogo universiteta.
7. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
8. Olimov, S. (1956). *Muqimiy hayoti va ijodi*. Toshkent: O‘z SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti.
9. Qosimov, B. (2020). *XIX asr o‘zbek ma’rifatparvarlik adabiyoti*. Toshkent: Akademi-nashr.
10. Robinson, J. (1933). *The Economics of Imperfect Competition*. Macmillan.
11. Shamsiyev, P. (2018). Muqimiy satiralari va ijtimoiy tanqid. *O‘zbek tili va adabiyoti*, 4, 45–58.
12. Stiglitz, J. E. (2001). *Information and the Change in the Paradigm in Economics*. Nobel Prize Lecture. Columbia University.
13. Tullock, G. (1967). The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft. *Western Economic Journal*, 5(3), 224–232.
14. Yo‘ldoshev, Q. (2005). *Muqimiy ijodida realizm*. Toshkent: O‘zbekiston.